

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה ל: ברכת הנר

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ל: ברכת הנר

רקע

ברכת הנר מובאת בפרקנו בעיקר לגבי סדר הברכות בקידוש והבדלה שעושים ביום טוב שחל במוצאי שבת [לעיל סוגיה לב עמ' 129]. הבנת מהות חיוב ברכת הנר וברכת הבשמים מצריכה עיון בשתי סוגיות נוספות, האחת בפרק רביעי [נג:] והשנייה במסכת ברכות [נב:]. בסוגיה זו אנו עוסקים ביסוד החיוב, ובשאר דיני הנר נעסוק בסוגיה הבאה.

מקורות

- א. גמ' נג: נד. "אמר רב יהודה אמר שמואל אין מברכין על האור... להוציא בניו ובני ביתו"
- ב. ברכות נא: "ב"ש אומרים שברא מאור האש... עד שיאותו לאורו"
- ברכות נב: נג. "אין מברכין כו' בשלמא נר... אימר ישראל הוא אקרי ונקיט"
- ג. רמב"ן ברכות נב: ד"ה תנו רבנן אור ששבת
- רשב"א ברכות נג: ד"ה אמר רב יהודה אמר רב
- ד. אור זרוע ח"ב סי' צא, "בעו מיניה מרב ששת... משום ברכה שאינה צריכה"
- כלבו סי' מא, "ולפיכך מברכין... שהוא גם כן אור"
- בית יוסף סימן רחצ סע' יג ד"ה וסומא, "וכתב הרשב"א..."
- ה. רמב"ם הל' שבת פכ"ט הל' כה-כו
- ו. שו"ע סי' רחצ סע' א, ה-ח, יג, ומשנה ברורה

רמב"ן ברכות נב: ד"ה תנו רבנן אור ששבת

תנו רבנן אור ששבת מברכין עליו. נראה לי דברכת האור אינה ברכת הנהנין, דאם כן כל שעתא ושעתא מחייב בה, שלא תקנו ברכה בהנאות שאינן נכנסות לגוף, כגון רחיצת מים קרים וחמין, וכגון נשבה הרוח ונהנה, וכל שכן באור שאינו נוגע בגוף כלל, לא אמרו אלא בדברים הנכנסין לגוף והגוף נהנה מהן כגון אכילה ושתייה, וריח נמי דבר הנכנס לגוף וסועד הוא וכאכילה ושתייה דמי. אבל ברכת האור כברכה של יוצר המאורות ושתייה ברכת השבח הן, כברכות הללו שבפרק הרואה [נד.] ברוך עושה בראשית. ולפי שהעולם אינו משתמש אלא באורה של יום, ובלילה הלכה לה אותה האורה והחושך ממשמש ובא, וכל בוקר מתחדשת לו אורה, תיקנו בכל שחר ברכת המאורות, כמו שסידרו בה "המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית". וכשם שאורה של יום במאורות כך אורה של לילה במאור האש, ובדין הוא שיברך בכל לילה, אלא כיון שתשמיש של אש ואור צריכין לו ומשתמשין בו בין ביום ובין בלילה תדיר, לא ראו לברך עליו בכל לילה, כענין שאמרו [נג:]. הנכנס לחנותו של בשם והריח ריח - אפילו יושב כל היום כלו אינו מברך אלא אחת, וכן שנו בברכות השבח [נד.]: אימתי בזמן שרואהו לפרקים. ובמוצאי שבת ובמוצאי [יום ה]כיפורים כיון שהשבת אסרה עלינו תשמישו ואורו (כל) [של] נר, שאין אנו משתמשין בו ממש, אף על פי שמשתמשין בנר הדלוק מערב שבת מכל מקום כבר נפסקה ממנו עיקר הנאתו ותשמישו של אור, וכשחזרנו להנאת אורו במוצאי שבת ברכנו עליו דהוה ליה כנכנס ויוצא לחנותו של בשם שמברך על כל פעם ופעם. וזהו שאמרו [נג.]: אין מחזירין על האור כדרך שמחזירין על המצוות,

אלא כשם שאין מחזירין על ברכת השבח לראות הים הגדול וההרים כדי לברך עליהן כך אין אנו מחזירין על האור.

וקשה לי זו שאמרו בפסחים [נד.] שאור היוצא מן העצים ומן האבנים דבמוצאי שבת מברכין עליו ובמוצאי יום הכפורים אין מברכין עליו, והלא היה ראוי לברך יותר לפי שהוא האור המתחדש שלא נשתמש בו מעולם, ויש לומר שאין אנו מברכין ברכת השבח אלא במה שנברא במעשה בראשית תמיד בעולם, דכשמתעלם ממנו וחוזר ומתחדש לנו אנו מברכין עליו, אבל אור היוצא מן העצים לאו במעשה בראשית הוא, אלא דבמוצאי שבת שתחלת בריית תשמישו בו היה כך, שהקיש שתי אבנים ויצא מהן אור ובמוצאי שבת היה, הניחו לו לברך עליו וזכר ליצירה ראשונה, והוא ליה כרואה חמה בתקופתה וכוכבים במסילותם ומזלות כסדרן דהיינו כתחלת הוייתן מברך, מה שאין כן ביום הכפורים שאינו מברך אלא על אור של מעשה בראשית כלומר אור ההווה בעולם וחזר לו. ובין במוצאי שבת בין במוצאי יום הכפורים אין מברכין אלא על אור ששבת ממלאכת עבודה, לפי שאנו מברכין עליו משום חדושו אצלנו וזה לא פסק תשמישו מהם, והוא ליה כמאורו של אש בשאר הלילות שאין מברכין עליו מפני תדירותו כמו שפירשתי. עד כאן השגתי בטעם ברכה זו.

וכיון דאמרינן בגמרא [נג.] בישראל שהדליק מגוי דמברכין עלה משום דכי קא מברך אתוספתא דהיתירא קא מברך, נראה לי שאין מברכין עליו ביום הכיפורים דעיקריה דאיסורא הוא, ותוספת דידיה אור שנברא עכשיו ולא שבת אלא שלא נעשה בו איסור, והוא ליה אור שיצא מן העצים ומן האבנים. הילכך ביום הכיפורים אין מברכין עליו, ובמוצאי שבת הוא ששנו כאן מברכין עליו. וסעד יש לי בסברא זו במנהג מקומותינו, שנהגו במוצאי יום הכיפורים להדליק כל אחד ואחד נר מעשין[נ] של בית הכנסת שהדליקו אותן מבעוד יום, ומוליך כל אחד הנר לביתו בידו לפי שאין נר של ישראל מצוי להם בביתם אלא שמדליקים מגוים ואין מברכין עליו.

רשב"א ברכות נג: ד"ה אמר רב יהודה אמר רב

אמר רב יהודה אמר רב אין מחזירין על האור כדרך שמחזירין על המצות. כתב הראב"ד ז"ל וכל שכן על הבשמים דאינה[נ] הנאה דנפשיה, ואור דנקט לרבנותא נקטיה דכיון [ד]על האור דמעשה בראשית מברך סלקא דעתך אמינא ליהדר, קא משמע לן דלא. והני מילי במוצאי שבת אבל על אור ששבת ביום הכיפורים איכא למימר דמהדר לפי שאינה כברכת [הנהנין אלא כברכת] הבדלה, שמברך לבורא יתברך שהבדיל לנו בין זה היום לשאר הימים שכל היום היינו אסורים להשתמש בו ועכשיו אנו מותרין בו.

בית יוסף סימן רחצ סע' יג ד"ה וסומא, "וכתב הרשב"א..."

וכתב הרשב"א בתשובה [ח"א סי' תשלט וח"ה סי' ריג] בשם הגאונים [רי"ף גיאות ח"א עמ' טז] סומא אינו צריך שיבדיל ובתפלה לבד די לו עכ"ל. ונראה הטעם דכיון דאינו יכול לברך בורא מאורי האש אינו צריך להבדיל וכיון שהבדיל בתפלה דיו.

אור זרוע הל' הבדלה סי' צא

בעו מיניה מרב ששת טעה בזו ובזו פי' בתפילה שלא הבדיל ובהבדלה שאמר בורא פרי הגפן ובורא עצי בשמים ובורא מאורי האש ולא אמר המבדיל בין קודש לחול והיינו טעה שאם אתה אומר לא בירך כלל לאו היינו טעה. אמר להו אם טעה בזו ובזו חוזר פי' כשזכר שלא בירך יחזור לראש י"ח ויבדיל בתפילה ועל הכוס צריך שיסיים ואומר הבדלה בפני עצמה אבל אינו חוזר ואומר גפן ובשמים ואש שהרי כבר אמרן וכל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא את שם ה'

א-להיך לשוא [אבל תפלה] אע"פ שהתפלל כבר אינה ברכה שא"צ כדר"ג [הלואי] שיתפלל אדם כל היום כולו והאי דאמר חוזר לראש משום תפילה קאמר אבל לא משום הבדלה והבדלה אינו חוזר לראש כך פירשו רבותי. ולי אני המחבר נראה בעיני דחוזר לראש קאי גם על הבדלה כדאמר בירושלמי פ"ק דברכות גבי ברכת הבדלה הוה מפוזרן וחוזר וכוללן על הכוס אלמא אין כאן משום ברכה שאינה צריכה.

ס פ ר כ ל ב ו ס י מ ן מ א

ולפיכך מברכין במוצאי שבת על האור היוצא מן האבנים לפי שהוא כעין תחלת ברייתו כמו שכתבנו, לפי שהיה תחלת ברייתו במוצאי שבת מברכין עליו במוצאי שבת ועוד היה נאסר בכל יום השבת ועכשו הותר וכיון שברך עליו במוצאי שבת שוב אין צריך לברך עליו כל השבוע כמו שמברכין בכל שאר הנאות ברכת הנהנין לפי שאין הפסק להנאתו שכל היום הוא צריך לאפות ולבשל בו ולחמם כנגדו, וכיון שכן אין אדם מסיח דעתו ממנו, אבל על הבשמים צריך לברך בכל פעם ופעם שיריח בהן שכשיפסוק הריח תפסק הנאתו, וה"ר אשר ז"ל כתב כי לפיכך אין מברכין בכל יום על האור לפי שכבר נפטר ביוצר המאורות שהוא גם כן אור.

הסבר הסוגיה

תני חדא: אור היוצא מן העצים ומן האבנים מברכין עליו, ותני חדא: אין מברכין עליו, לא קשיא - כאן במוצאי שבת, כאן במוצאי יום הכפורים. [גמ' נד.]

הגמ' [נג-נד.] מביאה מחלוקת אמוראים אם מברכים על האור במוצאי שבת בלבד או גם במוצאי יום הכיפורים. שמואל סובר שמברכים במוצאי שבת בלבד מפני שהאור נברא במוצאי שבת, ור' בנימין בר יפת בשם רבי יוחנן אומר שמברכים גם במוצאי יום הכיפורים מפני שהברכה היא על התחדשות ההנאה מאור שהיה אסור בהנאה במשך כל היום [רש"י נד. ד"ה באור ששבת].

נחלקו הראשונים בהבנת מהות ברכת הנר. הכלבו [סי' מא] מבאר: "כיון שברך עליו במוצאי שבת שוב אין צריך לברך עליו כל השבוע כמו שמברכין בכל שאר הנאות ברכת הנהנין לפי שאין הפסק להנאתו שכל היום הוא צריך לאפות ולבשל בו ולחמם כנגדו, וכיון שכן אין אדם מסיח דעתו ממנו". הכלבו משווה בין ברכת הנר לבין ברכות הנהנין, משמע מדבריו שברכת הנר היא ברכת הנהנין.

הרמב"ן [ברכות נב: ד"ה ת"ר אור ששבת] דוחה את שיטת הכלבו שברכת הנר היא ברכת הנהנין, ולדעתו ברכה זו היא ברכת השבת - כשם שתיקנו חכמים לברך בכל יום ברכת "יוצר המאורות" כשבח לקב"ה על אור השמש המתחדש ביום, כך תיקנו חכמים לברך במוצאי שבת ובמוצאי יום הכיפורים על אור האש המתחדש בלילה. הסיבה שעל אור השמש מברכים בכל יום ואילו על אור האש מברכים רק במוצאי שבת ובמוצאי יום הכיפורים היא שאור השמש נפסק בלילה לגמרי, ואילו אור האש קיים גם ביום, ולכן מברכים עליו רק לאחר הפסקה של יממה שלמה משימוש פעיל באור האש.

ניתן להוסיף נדבך נוסף על שתי הדרכים הללו. הגמ' מביאה מחלוקת בין רבי לרבי חייא היכן מברכים את ברכת הנר וברכת הבשמים: "רבי מפוזרן, רבי חייא מכנסן". רבי בירך כל ברכה ברגע הראשון שהתחייב בה, הביאו לפניו נר - בירך "בורא מאורי האש", הביאו לפניו בשמים - בירך "בורא מיני בשמים", וכשהביאו לפניו יין - בירך "המבדיל בין קודש לחול". אין מעבירים על המצוות, ולכן הוא בירך כל ברכה ברגע הראשון שהיה יכול לברכה. רבי חייא לא נהג כך אלא הקפיד לברך את ברכת הנר וברכת הבשמים יחד עם ברכת ההבדלה. ניתן להבין את מנהגו של רבי חייא בשתי דרכים: א. הוא רצה לברך גם את ברכת הנר וברכת הבשמים על כוס. ב. הוא סבר שיש קשר בין ברכת הנר וברכת הבשמים לברכת ההבדלה והן מצטרפות ליחידה אחת. הזכרנו פעמים רבות שלקדושת השבת יש ביטוי כפול, איסור מלאכה ומצות כבוד שבת ועונגה¹. חיבור ברכת הנר וברכת הבשמים לברכת ההבדלה מציין את הביטוי הכפול הזה. ברכת הנר מציינת את ההבדלה בין השבת האסורה במלאכה לבין ימי החול המותרים במלאכה, וברכת הבשמים מציינת את ההבדלה בין השבת שיש בה כבוד ועונג ויש בה נשמה יתירה לבין ימי החול שבהם אובדת הנפש.

הבנה זו מפורשת בדברי הראב"ד [הובאו ברשב"א ברכות נג: ד"ה אמר רב יהודה אמר רב] אך הוא מצמצמה להבדלה במוצאי יום הכיפורים. הגמ' אומרת שאין חיוב לחזור אחר אש, ומחדש הראב"ד: "הני מילי במוצאי שבת אבל על אור ששבת ביום הכיפורים איכא למימר דמהדר לפי שאינה כברכת הנהנין אלא כברכת הבדלה שמברך לבורא יתברך שהבדיל לנו בין זה היום לשאר הימים שכל היום היינו אסורים להשתמש בו ועכשיו אנו מותרין בו". ברכת הנר במוצאי יום הכיפורים היא חלק ממצות הבדלה, ולכן יש חיוב לחזור אחריה כפי שיש חיוב לחזור אחר יין².

ניתן לבסס הבנה זו על ראשונים נוספים. הרשב"א [שו"ת ח"א סי' תשלט] פוסק ש"סומא אינו צריך שיבדיל ובתפלה לבד די לו", מסביר הבית יוסף [סי' רחצ סע' יג ד"ה וסומא] "דכיון דאינו יכול לברך בורא מאורי האש אינו צריך להבדיל". ברכת הנר קשורה לברכת ההבדלה, ולכן סומא שמופקע מברכת הנר אינו חייב לברך את ברכת ההבדלה.

האור זרוע מפרש את דברי הגמ' במסכת ברכות [לג.] "טעה בזו ובזו חוזר לראש", שטעות בתפילה היא אי אמירת הבדלה בתפילה, וטעות בהבדלה היא ברכה על יין, בשמים ונר בלי ברכת הבדלה. אדם שטעה בתפילה ובהבדלה חוזר לראש - חוזר ומתפלל וחוזר ומברך על יין, בשמים ונר עם ברכת ההבדלה. ההבנה שאמירת ברכת הנר וברכת הבשמים ללא ברכת ההבדלה מוגדרת טעות, וההלכה לחזור ולברך אותן שנית יחד עם ברכת ההבדלה, נובעות מההבנה שברכות אלו אינן ברכות עצמאיות אלא חלק ממצות הבדלה.

¹ עיין עמ' 99 והע' 2.

² דברי הראב"ד צריכים ביאור, מדוע אין מחזרים על האור במוצאי שבת, והרי ברכת הנר במוצאי שבת היא גם ברכת שבת על האור שנברא במוצאי שבת וגם חלק מברכת ההבדלה? עיין שער הציון [סי' רחצ אות ב] המתמודד עם שאלה זו, אך לא זכיתי להבין את הסברו.

רבינו ירוחם [תולדות אדם וחווה נתיב יב חלק כ (דף קב טור ד)]³ מצטט מפרשים הסוברים "כי קודם שיאמר בורא מאורי האש אסור לעשות מלאכה ויחזירנה אח"כ לומר על הכוס". שתי ההלכות הללו, האיסור לעשות מלאכה לפני ברכת הנר והחיוב לחזור ולברך את ברכת הנר סמוך לברכת ההבדלה, מוכיחות שמהות הברכה היא להבדיל בין קדושת השבת לימי החול, וברכה זו קשורה קשר הדוק למצות הבדלה.

המשנה בברכות [נא:]: אומרת שאין מברכים על נר של גויים⁴, ומסבירה הגמ' [שם נב:]: שאין מברכים עליו מפני שמברכים רק על אור ששבת⁵. מוסיפה הגמ' שמותר לברך על נר שהדליקו לחולה ולילדת מפני שהדלקה עבורם היא מלאכה דהתירא, ואסור לברך רק על נר שלא שבת ממלאכה אסורה.

הגמ' בפסחים [נד:]: אומרת שיש הבדל בין האור שמברכים עליו במוצאי שבת לבין האור שמברכים עליו במוצאי יום הכיפורים, במוצאי שבת מברכים גם על אור ששבת וגם על אור היוצא מעצים ואבנים, ובמוצאי יום הכיפורים מברכים רק על אור ששבת.

נחלקו הראשונים מה דין נר שהדליקו לחולה ולילדת ביום הכיפורים. הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט הכ"ז] פוסק שבדין זה שבת ויום הכיפורים זהים ומברכים על כל נר ששבת ממלאכת איסור, ואילו המהר"ם חלאוה [נג: ד"ה הדר חזה ביה ברבה] חולק ולדעתו מברכים ביום הכיפורים רק על נר ששבת מכל מלאכה.

חילוק הגמ' בין הברכה במוצאי שבת, שהיא גם על אור ששבת וגם על אור היוצא מעצים ומאבנים, לבין הברכה במוצאי יום הכיפורים, שהיא רק על אור ששבת, ברור. הברכה במוצאי יום הכיפורים היא רק על ההנאה המתחדשת, ולכן מברכים על אור ששבת במשך השבת והיא אסור בשימוש. הברכה במוצאי שבת היא גם על יצירת האור, ולכן מברכים גם על אור היוצא מעצים ומאבנים.

דין הגמ' שאין לברך על נר שהדליק גוי בשבת וניתן לברך על נר שהדליקו בשבת לחולה ויולדת, מובן לפי הבנה שהברכה על הנר מבדילה בין שבת האסורה במלאכה לבין ימות

³ מצוטט לעיל עמ' 162.

⁴ הגמ' אומרת שמעיקר הדין אין לברך רק על נר שנכרי הדליק בשבת, אך ניתן לברך על נר שישראל הדליק מנכרי, על נר שנכרי הדליק מישראל ועל נר שנכרי הדליק מנכרי. למעשה אסרו חכמים לברך על נר שנכרי הדליק מנכרי "גזרה משום נכרי ראשון ועמוד ראשון". מרש"י [ד"ה גזירה משום נכרי ראשון] ותוס' [ד"ה גזירה] משמע שגם בנכרי עצמו אם אינו מברך סמוך לחשכה, אסור רק מפני גזרה שמא יברך סמוך לחשכה מיד. מתלמידי רבינו יונה [לט. ד"ה ישראל] משמע שמעיקר הדין אין לברך על נר של נכרי אפילו כשאינו מברך סמוך לחשכה מיד [מתלוקת הראשונים נובעת ממחלוקת בהבנת ההשוואה לדין הוצאת שלהבת לרשות הרבים].

⁵ הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט הכ"ה] אינו מביא את ההלכה שאין מברכים על נר של גוי מפני שלא שבת, אלא פוסק שאין מברכים על נר של עובדי כוכבים ומזלות מפני שסתם מסיבתם לעבודת כוכבים [המגיד משנה מבאר שהרמב"ם גרס אחרת בגמ']. המגיד משנה מפרש שהרמב"ם מודה לדין שאין מדליקים מנר של גוי מפני שלא שבת, אך יתכן שהרמב"ם אינו מקבל דין זה מפני שלדעתו נר של גוי זהה לדין נר של יולדת ושניהם שבתו ממלאכת עבירה. אולם בפירושו המשנה מפורש שאסור להבדיל על נר של גויים מפני שלא שבת, ואולי במשנה תורה חזר הרמב"ם מפירושו במשנה, וצ"ע.

החול המותרים במלאכה, ולכן לא ניתן לברך על נר של גוי מפני שאינו מקבל על עצמו שמירת שבת, וניתן לברך על נר של חולה ויולדת המקבלים על עצמם שמירת שבת. אולם לפי ההבנה שברכת הנר היא ברכת השבח על התחדשות ההנאה מאור הנר במוצאי שבת קשה, מדוע מברכים על נר של חולה ויולדת ואין מברכים על נר של גוי. יש להסביר שרק נר שקיימו בו את מצות השבת מסמל התחדשות זו. נר של חולה ויולדת הוא נר של היתר וקיימו בו את מצות השבת, ואילו נר של גוי הוא נר של איסור שלא קיימו בו את מצות השבת.

מההר"ם חלאוה סובר שברכת הנר היא גם ברכת שבח וגם ברכת הבדלה. את ברכת ההבדלה ניתן לברך רק על נר שקיימו בו מצות שבת, ולכן אין מברכים על נר של גוי בין במוצאי שבת בין במוצאי יום הכיפורים. ברכת השבח במוצאי יום הכיפורים היא על ההנאה המתחדשת, ולכן אין מברכים אף על נר של חולה ויולדת. ברכת השבח במוצאי שבת היא גם על האש שנבראה במוצאי שבת, וברכה זו ניתן לברכה על כל נר.

סיכום

תיקנו חכמים לברך ברכת "בורא מאורי האש" במוצאי שבת ובמוצאי יום הכיפורים. הכלבו סובר שברכה זו היא ברכת הנהנין, הרמב"ן סובר שברכה זו היא ברכת השבח, ומהרשב"א, אור זרוע ורבינו ירוחם משמע שברכה זו היא גם חלק מברכת ההבדלה.

הגמ' אומרת שבמוצאי שבת מברכים בין על נר ששבת ובין על נר היוצא מן העצים והאבנים, ובמוצאי יום הכיפורים מברכים על נר ששבת בלבד. הגמ' מגדירה נר של גויים כנר שלא שבת, ונר שהדליקו לצורך חולה או יולדת כנר ששבת. לדעת הרמב"ם ניתן לברך על נר של חולה ויולדת אף במוצאי יום הכיפורים, ולדעת מהר"ם חלאוה ניתן לברך עליו במוצאי שבת ולא ניתן לברך עליו במוצאי יום הכיפורים.

הלכה

השו"ע [סי' רחצ סע' א] פוסק שמברכים במוצאי שבת "בורא מאורי האש" אך אין צריך לחזור אחר נר, ומביא כ"ש אומרים" את שיטת הראב"ד שמחזרים אחר הנר במוצאי יום הכיפורים.

השו"ע [סע' ה] פוסק שאין מברכים על נר שלא שבת, אך מברכים על נר של חולה או של יולדת. המשנה ברורה [סקי"ד] פוסק על פי המגן אברהם [סק"ו] שאם בירך על נר שלא שבת לא יצא אפילו בדיעבד, ורבי עקיבא איגר [מובא בכיפור הלכה ד"ה אין] מוסיף שבמקרה זה הברכה מהווה הפסק בין "בורא פרי הגפן" לברכת ההבדלה, וצריך לחזור ולברך "בורא פרי הגפן".